

OBRAZ POČETÍ A PORODU V LITERATUŘE PRO DĚTI

Milena ŠUBRTOVÁ

Abstrakt: *Problematika početí a zrodu nového lidského života bývá pro předškolní děti a děti mladšího školního věku opředena tajemstvím. Podle Rámcového vzdělávacího programu pro předškolní vzdělávání však děti jako jeden z očekávaných výstupů ve vzdělávací oblasti Dítě a jeho tělo mají umět pojmenovat jednotlivé orgány (včetně pohlavních), mít základní představu o vzniku života a narození. Umělecká literatura, která dítěti mnohdy pomáhá dotvořit chybějící poznatky a nahradit nedostatečné životní zkušenosti, může být významným a citlivým zprostředkovatelem informací o této problematice. Jak tedy vypadá obraz početí a porodu v literatuře určené dětem?*

Klíčová slova: *literatura pro děti, početí a porod, představa*

Folklorní pohádky jako odraz lidových názorů, představ a pověr spjatých s početím a rodičovstvím

Folklorní pohádky, které ovšem původně nebyly adresovány přímo dětským posluchačům a čtenářům, odrážejí pohanské i raně křesťanské představy a rituály. Zrcadlí se v nich hodnotový systém člověka, pro něhož je narození dítěte spjato s podřízeností řádu, ať již řádu přírody či božího. Okamžik zrození (a také smrti) byl vnímán jako zlomová chvíle, v níž se otevírají jinak uzavřené hranice lidského a mimolidského, společenského prostoru a času (Navrátilová, 2004). Vzhledem k vysoké dětské úmrtnosti (i úmrtnosti matek při četných, svépomocí či neodborně vedených porodech a v důsledku nulové poporodní péče) se s obdobím těhotenství, porodu a poporodního období pojil strach o život dítěte i matky, který vyústil v řadu pověrečných obyčejů. Některé z nich měly empirický, racionální základ, mnohé však vyrůstaly spíše z víry v jejich magický účinek. Narození i smrt dítěte byly chápány jako projev vůle Boží a bezdětné rodiny tak byly do jisté míry stigmatizovány, a to i ekonomicky (dítě představovalo pojistku pro klidné a zabezpečené stáří rodičů).

Lidský zrod se ve folklorních pohádkách zobrazoval s hyperbolizací, která de facto negovala či zastírala skutečnou fyziologickou podstatu početí a nitroděložního vývoje (otěhotnění poté, co žena pozřela určitou bylinu či pokrm). Mnohé z pohádkových textů dokonce samotný moment početí zcela opomíjely a zdůrazňovaly pouze silnou touhu po dítěti. Obvykle to byl muž, který ve snaze uspokojit ženino nenaplněné mateřské pnutí

potomka vlastnoručně zhotovil. Muž tedy v pohádkách vystupoval v roli stvořitele (v pohádce o Otesánkovi vykope starý pařez a přitesá ho do podoby dítěte, v ukrajinské verzi vytvoří děťátko z věchýtku slámy, v pohádce o Sněhurce vyrobí figurku děvčátka z ledu). Je to však žena, kdo dítěti propůjčí život, a to silou své lásky a touhy po dítěti: uměle vytvořené dítě ožívá poté, co ho matka skropí slzou, políbí, pochová v náručí, zazpívá mu v kolébce. Někdy v úloze adoptovaného dítěte vystupuje personifikovaný zvířecí hrdina (např. Ježek a princezna). Vývoj dítěte pak v řadě folklorních pohádek rychle směřuje k dospělosti (například v pohádce o Palečkovi), jakoby pohádka symbolicky podtrhovala obraz dětství coby provizorního stavu, který je zapotřebí co nejrychleji překlenout, aby se dítě zapojilo do společenství dospělých. Nezřídka se také vytoužené dítě obrací proti rodičům jako trest za pokus vzepřít se vyšší vůli (Otesánek), či zaniká (Sněhurka). Obdobný obraz početí a dětského vývoje nalézáme i v pohádkách autorských (Makový mužíček Františka Nepila se narodí ze semínka máku, Cipísek Václava Čtvrtka uteče po narození z kolébky a prošlepe svoje botičky z borové kůry), kde však schází motiv ztrestaných či zarmoucených rodičů. Jakkoli jsou folklorní pohádky v četbě dětí nezastupitelné, v tomto případě nemohou fungovat jako impulz k debatám o dané problematice.

Příchod na svět v obrazech české beletrie pro děti

Početí a porod, stejně jako umírání a smrt, byly v intencionální dětské literatuře dlouhodobě tabuizovány. Zatímco však obrazy smrti se v dětské literatuře běžně objevovaly ještě v první polovině 20. století, kdy smrt i pohřební rituály byly přirozenou součástí dětského života, a vymizely z horizontu dětského světa až ve druhé polovině 20. století, tematika početí a porodu stejně jako problematika sexu pronikaly do literatury pro děti a mládež otevřeněji až od 60. let 20. století. V kontextu české literatury pro děti a mládež jsou oním detabuizačním předělem zejména 90. léta 20. století, kdy se začínají objevovat jak umělecké prózy, tak uměleckonaučné a obrázkové publikace s cílem přiměřeně informovat děti o dané problematice.

Prvním detabuizačním průlomem byl v českém prostředí kreslený krátkometrážní film na námět a podle scénáře Zdeňka Milera Krtek a maminka (1997). Seznámení zaječího páru, jejich krátké líbanky a porod tří zajíčků, u něhož bezradným zaječím rodičům pomáhal krteček, tehdy vyvolal i negativní reakce rodičovské veřejnosti, kterou zaskočila realističnost v zobrazení porodu. Podle filmu vznikly i omalovánky a obrázková knížka Krtek a maminka (2002), v níž se autorství textové části ujala Hana Doskočilová. Téma těhotenství a porodu je prostřednictvím personifikovaných zvířecích protagonistů zobrazeno tak, aby zpřesnilo dětským příjemcům jejich představy a vytvořilo spojovací můstek k dalšímu výchovně-vzdělávacímu působení.

Očekávání a příchod sourozence na svět je hojným tematickým prvkem v beletrii pro děti, ovšem pozornost se soustřeďuje především na aspekt vyrovnávání se dětského protagonisty se změnami v rodinné konstelaci. Často se téma narození propojuje i s tematikou smrti, a autoři tak dětem předkládají obraz života jako věčného koloběhu, v němž vedle radostných okamžiků má své místo i bolest a smutek.

Věra Plívová-Šimková v dvoudílné filmové novele Nefňukej, veverko! (1989) zachycuje dětskou hrdinku Kačku uprostřed několika zlomových situací. Dívka s rodiči sdílí napjaté očekávání během matčina těhotenství, ale poté bojuje s pocity žárlivosti na

čerstvě narozená dvojčata. Ve chvíli, kdy si začíná jasně uvědomovat své místo uprostřed rodiny, přichází další citový otřes – náhlá smrt milovaného dědečka. Ztráta blízké bytosti je však vyvážena příslibem dalšího přírůstku do rodiny.

Zatímco Plívová-Šimková zahrnuje obraz těhotenství do své výseče z rodinného života jako jednu z jeho přirozených etap bez jakýchkoli edukativních ambicí, Ivona Březinová byla při psaní novely *Mimínek* (1999) vedena snahou srozumitelně objasnit dětem průběh těhotenství, péče o dítě a utváření sourozeneckých vztahů. Její próza se odvíjí od maminčina ohlášeného těhotenství. Přímý dětský vypravěč Vítek nahlíží na očekávaného sourozence a jeho růst s dětskou naivitou a obraz prenatálního vývoje je předkládán dětskému čtenáři prostřednictvím Vítkových dialogů s rodiči. Recipient předškolního či mladšího školního věku si však příliš konkrétní představu na základě četby nevytvoří: početí je odbyto vysvětlením, že dítě vznikne ze dvou semínek, těhotenství je redukováno na stav, kdy nenarozené děťátko *jen tiše leží v mámině břiše a roste a roste, dokud nevyroste asi na půl metru*. Březinová se sice pokoušela zpřístupnit některé informace přímo prostřednictvím dějové složky (Vítkovy obavy, že se po přejezení skrývá i v jeho bříšku miminko), pro konkrétnější představu o početí, těhotenství a porodu to však nepostačuje.

Jaroslava Paštiková ke sledované tematice přímo odkazuje názvem své prvotiny *Jak se rodí bráškové* (2008). Předškolačka Anička sdílí s rodiči toužebné očekávání, těší se na matčin příjezd z porodnice, ale bratrův příchod v ní vzbuzuje pocity zklamání a řevnivosti. Teprve společná péče o miminko ji opět sbližuje s rodiči a pomáhá jí najít novou sesterskou roli v rozšířené rodině. Autorka se ve stylistice i kompozičně nevyrovnaném textu přidržuje převážně vševědoucí vypravěčské perspektivy a v dialogích Aničky s maminkou předkládá dětským čtenářům vcelku realistický obraz porodu. Líčí ho za pomoci dostupných analogií (zmínka o filmu, v němž velryba rodila své mládě) a prostého dětského slovníku (*Když miminko vyroste v bříšku tak, že už dokáže samo dýchat a pít, snaží se dostat z bříška ven. A maminku v ten okamžik začne bříško pobolívat, a tak ví, že už je čas jet do porodnice, aby na tu jeho cestu na svět dohlédl pan doktor. Někdy to trvá i několik hodin, než si miminko svou hlavičkou vytvoří takový tunel a vykoukne na svět mamince mezi nohama.*). Kontrapunkt k novému životu představuje nečekané úmrtí dědečka, radostné oslavy provázející narození bratříčka střídá pohřební obřad. Z prózy až příliš trčí autorčin didaktický záměr, uměleckou hodnotu díla negativně poznamenává také stylizační neobratnost.

Obraz početí a porodu v české uměleckonaučné literatuře pro děti

Česká uměleckonaučná literatura určená dětem se otázkám sexuální výchovy, početí a porodu příliš nevěnovala. Právě mezera na knižním trhu byla patrně impulzem pro vydání publikace *Lucka a Lucinka* (2001) autorů Lumíra Komárka a Davida Komárka s ilustracemi Heleny Duškové. Knižka byla vydána jako neprodejný tisk Státním zdravotním ústavem a zjevně měla sloužit osvětovým účelům.

Dvojice sourozenců – Lucka a Ondra – asistují u seznámení mladého páru a účastní se i jejich svatby, která se stává expozicí pro příběh o narození malé Lucinky

a péči o ni. Nastávající maminka Adélka se svěřuje Luce s novinkou, že bude mít miminko. Informace o početi jsou předávány prostřednictvím kreslených sekvencí s výrazně antropomorfním charakterem, přičemž textová část se jim zcela vyhýbá. Lucka doprovází Adélku na ultrazvuk a sleduje, jak miminko roste, chybí však údaj o délce trvání těhotenství. Průběh porodu je odbyt náznakově a větší prostor věnují autoři odvozu nastávající maminky do porodnice, který je líčen s fraškovitou nadsázkou. V dalších kapitolách se nastoluje téma péče o dítě, kojení i výchovy kojence a batolete. Závěrečná kapitola zdůrazňuje význam očkování pro zdravý život každého dítěte.

Publikace působí rozpačitým dojmem. Snaha skloubit věcné informace s příběhovou rovinou a ilustrační složkou zde vyznívá naprázdno. V samotném příběhu hraje důležitou roli ryze pohádkový prvek - skřítek Lukin a jeho kouzelné zrcátko, ve kterém se zobrazí vše, co by jinak zůstalo lidským očím skryto. Lukinovým prostřednictvím mohou být děti svědky porodu, zároveň skřítkova postava slouží autorům jako vítaný prostředek, jehož pomocí se přenesou přes nutnost realistických popisů, vysvětlování, líčení.

Zásadním nedostatkem, který ovšem poznamenává celý proces literární komunikace, je chybějící modelace implicitního adresáta. Vyjdeme-li z předpokladu, že dětský recipient se bude ztotožňovat s ústřední postavou Lucky, pak by text byl určen přibližně osmiletým až desetiletým dětem. Tomu však neodpovídá zvolený tón vypravěčské promluvy, který odkazuje spíše k dětem předškolního věku, ani dějová konstrukce s postavou skřítky Lukina. Text, prosycený množstvím zdrobnělin, je plný explikativních komentářů, v nichž se podečňují všeobecné znalosti dětí (kupříkladu ultrazvuk je popsán jako *takový zvláštní lékařský přístroj, kterým je vidět miminko v mamince*). Stylistická rozkolísanost textu, v němž se posléze bez vysvětlivek objevují pojmy jako *konektor*, *bakterie*, *protilátky* a prostřednictvím antropomorfizace se objasňují termíny *imunoglobulin*, *B-buňky*, jej zbavuje přístupnosti pro menší adresáty. Text nemá žádnou estetickou hodnotu a selhává, bohužel, i ve věcné, informativní rovině.

Obrazková knížka s verši Miriam Peškové Bříško, bříško, kdo v tobě bydlí (2008) je v předmluvě Zuzany Baudyšové nazvána *nevšední a poetickou učebnicí sexuální výchovy pro nejmladší děti a žáky základní školy*. Baudyšová zdůrazňuje, že text by měl sloužit především jako inspirační zdroj pro rozpravu s dětmi o rodičovství, nicméně její charakteristika publikace zůstává velmi nadnesenou.

Vstupní báseň *Co chtěla vědět pampeliška* se přiklání ke krotkému antropomorfnímu pojetí daného tématu, našťastí však slouží pouze jako motivační můstek. Otázka početi je v následující básni *Co chceš vědět ty cudně* - v analogii s rostlinnou říší z první básně - odbyta verši o semínku, které zasadí tatínek a které putuje k mamčině vajíčku v bříšku.

Následujících devět básní odpovídá devíti měsícům gravidity. V básních je vždy akcentován významný posun v nitroděložním vývoji od stadia lidského zárodku až k počínajícímu porodu. Texty se srozumitelně vypořádávají i s informativní složkou, přemíra zdrobnělin je způsobena spíše úpornou snahou o pravidelnou rytmickou a rýmovou výstavbu. Typografické zdůraznění některých pojmů tučným písmem podporuje naučný efekt textu. Básnická forma se ovšem jeví jako poněkud samoúčelnou, veršům schází obraznost i melodičnost.

Ilustrace Kristiny Küblbeckové jsou realistickým ztvárněním vývoje lidského plodu, jejich situování do stylizovaného rámečku je však povyšuje nad pouhý učebni-

cový doprovod k textu. Název knížky, který vznikl parafrází titulu lidové pohádky, odkazuje publikaci spíše menším dětským čtenářům. Autorka se pokouší udržet v textu dialogickou polohu (viz otázky v názvech básní, zpřítomňování projektovaného adresáta atd.) a lze se domnívat, že i přes neumělost některých veršů dětské recipienty publikace jako celek zaujme, byť všechny avizované odpovědi nepřinese.

Výstižný je titul knížky *Jak jsem přišel na svět*, kterou napsala švédská autorka českého původu Kateřina Janouch. Česky byla publikace vydána roku 2004 v překladu L. Johnové s obrazovým doprovodem finské ilustrátorky Mervi Lindman.

Již první věty obrázkové knížky prozrazují její stylovou polohu: *Než jsem vznikl, byl jsem jenom malé semínko, které nosil tatínek v pytlíčku. A maličké vajíčko u maminky v bříšku. Jen si to představte, maminka s tatínkem chodili po světě, každý z nich měl v sobě kousíček skládačky a oni o tom ani nevěděli!* Oslovený adresát je okamžitě vtážen do příběhu o lidském zrodu, jenž je líčen s neskrývaným údivem jako opravdová záhada. Vypravěč, stylizovaný do pozice přibližně čtyřletého až šestiletého dítěte, používá přirozený, univerzálně srozumitelný dětský slovník, který je bez jakékoli vulgarity dostatečně popisný a zároveň realistický. Text je orientován k perspektivě dětského recipienta a z perspektivy dětského vypravěče se odvíjí. Nechybí proto ani zmínka o tom, co zplození předchází, a tato otázka je řešena sledem dětských fantazií, umožňujících i vlastní projekci. Prostor je přitom věnován rovněž citovým vazbám dítěte k vlastním či adoptivním rodičům a zdůrazňuje se i láska mezi rodiči samotnými. V souladu s dnešními demografickými trendy se neopomíjejí ani takové rodinné konstelace, v nichž děti nevychovávali jejich biologičtí rodiče. Text je budován s až příliš zjevným narušováním genderových stereotypů (tatínek touží po *maličké holčičce, se kterou by mohl hrát fotbal*, a po chlapečkovi, *se kterým by mohl na zeď malovat duhu*).

Početí je líčeno s realističností odpovídající výchozí vypravěčské situaci: vypravěč objasňuje pojem *sex* (*Možná si myslíš, že sex je přece švédsky šest? No, na tom něco je, ale sex je i to, co spolu dělají dospělí, aby jim bylo hezky a aby měli děti. Objímají se. A taky se líbají.*), genitálie jsou označovány jako *količek a šterbinka*. Kniha tak reaguje i na zájem předškolních dětí o vlastní tělo a rozdílnost pohlaví, v ilustracích nahotu bez jakékoli senzačnosti odtajňuje. V zobrazení průběhu těhotenství se objevují další pojmy, jež vypravěč důsledně začleňuje do povědomí recipienta (děloha coby zvětšující se pokojíček pro miminko, dítě ze zkumavky, pupeční šňůra, placenta aj.). Prenatální vývoj je přiblížen opět dětskou optikou, a to i s předjímáním zvědavých otázek a s nevyhýbavými odpověďmi (zda se děťátko v plodové vodě neutopí, co jí, ale také jak vyměšuje). I čekání na nový přírůstek do rodiny je zachyceno v relaci k dětskému vnímání času: *To se takhle jednoho dne tatínek s maminkou tváří moc šťastně a řeknou ti: Máme pro tebe bezva novinku, dostaneš brášku nebo sestřičku! A ty si pomyslíš HURÁÁÁ, to je prima! Bráška nebo sestřička, to si budu mít s kým hrát! A tak několik hodin čekáš, a najednou už je čas k večeři, ale zvonek u dveří pořád ještě nezazvonil a rodiče dokonce ještě ani nenachystali pro dalšího člena rodiny na stůl talíř.*

Porod je zachycen dostatečně názornou ilustrací, kterou provází text, anticipující možné nejasnosti a dotazy: *Většina dětí se narodí v nemocnici. Vydou mamince z bříška šterbinkou, co má mezi nohama. Rozhodně jí nevyjdou ven z bříška zadečkem, i když některé děti si to myslí.* Zmíněna je i eventualita příchodu dítěte na svět císařským řezem či překotného porodu mimo porodnici. Text je zakončen pasáží o vývoji a růstu kojence.

Tato publikace je ukázkou otevřenosti, s níž se o citlivých tématech referuje v jinonárodních literárních kontextech – zejména severské literatury se vyznačují v tomto směru velikou progresivností. Početí i příchod na svět se zobrazuje s věcnou, téměř dokumentaristickou přesností, ale zároveň jsou předestřeny i jako neproniknutelné tajemství, které v sobě stále tají spoustu nezodpovězeného. *Ale jak to, že jsem přišel na svět právě já a nikdo jiný... to je takové moje malé tajemství*, rozumuje závěrem vypravěč a ponechává tak prostor dětským čtenářům pro jejich vlastní úvahy.

Beletristické obrazy početí a porodu nejsou v české literatuře pro děti kvantitativně ani kvalitativně silně zastoupeny, obdobně uměleckonaučná literatura s danou tematikou není k dispozici v potřebné šíři, která by zahrnovala různé věkové kategorie dětských recipientů a jim odpovídající úroveň zpracování tématu. Vznik života, narození dítěte a role rodičů při početí i následné péči o potomka přitom patří k základním okruhům v oblasti sexuální a rodinné výchovy. Beletristické knížky se u nás však soustřeďují hlavně na sociální aspekty dané tematiky: vztahy v nově strukturované rodině, kolísání mezi očekáváním a realitou, směřování se s vlastní rolí sourozence. Pouze titul Kateřiny Janouch lze využít k fundované a přirozené odpovědi na dětské otázky týkající se rodičovství a lidské sexuality. Příznačné je, že ze skupiny sledovaných literárních děl, je to právě publikace česko-švédské autorky, která jako jediná v sobě účelně propojuje uměleckou a poznávací složku a může posloužit jako významný motivační podnět pro sexuální a rodičovskou výchovu. Jako pozitivní je však nutno hodnotit skutečnost, že všem sledovaným publikacím je společné to, jak do sexuální výchovy vnášejí důležitý prvek kultivace mezilidských vztahů a neredukují ji pouze na problematiku fyziologie a reprodukce.

THE DEPICTION OF CONCEPTION AND BIRTH IN CHILDREN'S LITERATURE

Abstract: The conception and birth of a new human life is generally cloaked in secrecy for preschool children and children in their early school years. The Outline Educational Programme for Preschool Education, however, states that the educational area Children and Their Bodies should lead to children being able to name the individual organs of the body (including the genitals) and having a basic idea of the origin of life and of birth. Fiction for children, which often provides children with the knowledge they are lacking and acts as a substitute for their lack of experience in life, can be an important and sensitive way of supplying them with information about this matter. How, then, is conception and birth depicted in literature designed for children?

Keywords: children's literature, conception and birth, fiction